

Linus Fiil Skov

AT GENSE DEN VELSIGNEDE JORD

Nymaterialistiske og økokritiske perspektiver på
Johannes V. Jensens mytiske metode

Johannes V. Jensens nobelprisvindende forfatterskab er ikke bare et af de mest kanoniserede i dansk litteraturhistorie, men også et af de mest brogede. På tværs af fem årtier har Jensen skrevet melankolske, sygeligt eftertænksomme digte, men også romaner med en vitalitet grænsende til det chauvinistisk aggressive, rettet en indædt kritik imod den vægelsindede, danske folkekarakter men også uforbeholdent lovprist nationalskjalden Adam Oehlenschläger og hyldet teknikkens og industriens fremskridt i det 20. århundredes storbyer uden dog at opgive betagelsen af gammellivet på fødeegnen Himmerland og de dermed forbundne naturerfaringer. Netop naturerfaringer lader til at være en uomgængelig del af Jensens produktion. Skildringer af landskabet og dyrelivet i den afsidesliggende, landbrugsprægede Himmerlandsstavn stiller det i tiltagende grad urbaniserede og industrialiserede, danske samfund i skarp kontrast til dets traditionelle landbrugskultur, men en anden halvdel af Jensens naturorienterede værker behandler naturen i et andet perspektiv, mere påvirket af hans bekendtskab med den naturvidenskabelige metode og den darwinistiske udviklingslære fra lægestudiet i København, end af erindringer fra hans jyske barndom.

”Darwin og Fuglen”, et essayagtigt stykke i den særlige kortprosa-genre, som Jensen selv døbte ”myten”, indeholder eksempelvis et ”Billede” af den gamle Darwins ansigt, der smelter sammen med en bøgestamme på Vestre Kirkegård, ”et Symbol” på menneskets samhørighed med naturen, som mytens fortæller ”trængte til at danne” sig. Her bliver den for fortælleren beroligende udsigelse dén at mennesket jo ældre det bliver udvikler en mere og mere ”forfinet” ”Sans for Vej og Vind, for Planter og Solskin og Farver”, at det ”kommer Naturen nærmere” indtil det til sidst ”bliver ét med den” i døden (Jensen 1969, 54).

Mennesket ét med naturen – en interessant tanke i en tid som Jensens, hvor mange selv belæste danskere først lige var ved at acceptere teorien om menneskets fælles ophav med aberne, men også utroligt væsentlig i en tid som vores, hvor nye humanvidenskabelige teoridannelser i lyset af den altoverskyggende klima- og biodiversitetskrise stiller skarpt på den vestlige idéhistories antropocentriske tankegang og hvor netop afsondringen af mennesket fra naturen i en natur-kultur-dikotomi er kommet under al kritik.

Menneskeheden selv må siges at være et ligeså uomgængeligt tema i Jensens forfatterskab, som naturen er det. Det gamle, keltiske triskele-mærke med hvilket Jensen i en årrække udsmykkede alle sine bøger, ligner han et sted ved ”den om sig selv væltende Menneskehed” (Jensen 1923, 113) og det er næppe tilfældigt at det berømte prosadigt ”Paa Memphis Station” er fyldt med allusioner til sfinksen og dens gåde, hvortil svaret slet og ret er ”mennesket”. I den værdikrise, som Guds angivelige død konfronterede det sene 1800-tals tænkere med, lader Jensen til at have sat en darwinistisk menneskehedstro i kristendommens sted som sit ”svar” og da Jensen i 1908 kastede sig over arbejdet med den enorme romancyklus *Den lange rejse*, viste alle disse småværker sig da også at kredse om det naturhistoriske epos om menneskehedens udvikling, med hvilket Jensen ganske beskedent ønskede at erstatte den af darwinismen overflødiggjorte bibelske skabelsesberetning (ibid., 40).

Den lange Rejse er altså et værk opstået i krydsfeltet mellem polerne menneskeheden og naturen og kunne derfor være et oplagt analyseemne for de økokritiske og nymaterialistiske discipliner, som beskæftiger sig med netop dette krydsfelt og som først lige er begyndt at tage fat på den danske litteraturhistorie, eksempelvis i Torsten Bøgh Thomsens analyse af natur- og materialitetssynet i H.C. Andersens forfatterskab i *Skyggepunkter*. Nærmere bestemt skal det dog i denne artikel dreje sig om efterskriftet til storværket, *Æstetik og Udvikling*, som Jensen udgav efter seriens afslutning i 1923. Efterskriftet er et besynderligt sammenkog af refleksioner over værkets tilblivelsesforløb, natur- og kulturhistoriske essays og endelig en anvisning til en ny ”mytisk” litterær form med hvilken Jensen ønskede at skildre ”Naturmennesket

sket” – hans begreb for mennesket opfattet som dyreart og blottet for al metafysisk berettigelse til beherskelse af kloden. Det er nemlig denne mytiske form som jeg nedenfor ønsker at indsætte i en dialog med økokritisk og nymaterialistisk teori for til sidst at vurdere hvilke nye funktioner og udsigelser en sådan analyse måtte afdække.

Mammutværket

Den lange Rejse er i mere end én forstand et mammutværk. Bare at gengive handlingen for en uindviet læser kan synes uoverskueligt, men kort sagt skildrer den over ca. to milliarder år menneskehedens oprindelse blandt dyrene og udvikling gennem forhistoriske tider. Den første bog i serien, som Jensen udgav i 1908, *Bræen*, fortæller historien om flere generationer af jæger-samlere, der i Weichsel-istiden som de første mennesker bosætter sig i Norden for på trods af det arktiske klima at jage den pleistoscæne megafauna. Disse første hårdføre danskere bliver i de følgende romaner *Skibet* og *Norne-Gæst* til en befolkning af nordboer, der indfører landbrug og plyndrer Sydeuropa i vikingeskibe. Deres ekspeditioner til varmere lande er motiveret af en mystisk, medfødt længsel efter en tropisk tilværelse, som Jensen beskriver i endnu en bog, *Det tabte Land*. Her rejser vi endnu længere tilbage i tiden, end vi gjorde i *Bræen*, og befinder os i den tid, hvor menneskene i de frodige regnskove omkring den fiktive vulkan Gunning Api (ifølge Jensen ”ildsprudlende bjerg” på ”malajisk” (ibid., 96)) for første gang begynder at anvende ilden til at tilberede mad, lyse op om natten og bortskræmme fjender. Mindet om denne for Jensen på én gang idylliske og laverestående tilværelse blandt tiger og tapir nedarves genetisk igennem menneskeheden til selv de koldeste tundralande og hedeste ørknar, hvor det i Mellemøsten bliver til forestillingen om Paradisets Have og i Norden til forestillingen om verdenstræet Yggdrasil (ibid., 20-23).

I *Cimbrernes Tog*, det sidst udgivne af værkerne, marcherer et nordisk folkeslag i folkevandringstiden ned igennem Europa og kolliderer både militært og kulturelt med romerne og deres antikke idéverden. Resultatet bliver en sammensmeltning, en katolsk kristendom, som

ifølge Jensen både inkorporerer et germansk billede af moderen og barnet ("Guds Moder") som symbol på naturens regeneration i foråret og den hele antikke kunstverden (ibid., 111-112). I denne kristendom opvokser Christoffer Columbus, som skildret af seriens sidste bog *Christoffer Columbus*, fjernt beslægtet med de nordiske kimbrere som slog sig ned i Norditalien under Romerrigets fald, inden han med medfødt, nordisk længsel kaster sig på opdagelsesrejse og opdager en ny verden vestpå.

Dette er kulminationen på serien, en slags kulmination på menneskets hidtige biologiske og kulturelle evolution. I efterskriftet *Æstetik og Udvikling*, udlægger Jensen sin plan for dette hundrede tusind år lange forløbs komposition og beskriver det som en "Ring", i hvilken erindringen om de forhistoriske skove ("Skoven") bliver til opfindelsen af skibet ("Skibet"), skibets form bliver inspiration for kirkens arkitektur ("Kirken") og den katolske kirkes indflydelse bliver til Columbus' opdagelse af Amerika ("Skibet" på ny), hvor det eurasiske menneske får nye skove at slå sig ned i ("Skovene" på ny). "Ringene" er så "sluttet" (ibid., 24-25) og en litterær bedrift må siges at være udført.

Nu har jeg i de ovenstående afsnit kaldt *Den lange Rejse* for en romancyklus. Dette er ganske almindeligt i litteraturhistoriske behandlinger af Jensens forfatterskab (se f.eks. afsnittet i Dansk Litteraturs Historie), – sikkert fordi alle bøgerne er omtrent 300 sider lange fortællinger i prosaform – men ifølge Jensen en forkert genrebetegnelse. Læser man *Æstetik og Udvikling* vil man sammen med en lang række andre (for)underlige overraskelser gøre den opdagelse at Jensen netop har tænkt sit store hovedværk som et opgør med romanformen og et fumlende eksempel på en splinterny form i kontrast hertil. For denne nye form er netop *Den lange Rejses* titaniske tidsudstrækning altafgørende, for efter de naturvidenskabelige landvindinger i anden halvdel af det 19. århundrede, hvor mennesket afsløredes som blot en ud af Jordens mange, vrimlende dyrearter frem for noget i kosmologien særligt privilegeret, er det for Jensen ikke længere interessant at skildre noget sådant som en individuel, menneskelig psykologi, hvad romanen som regel har til hensigt.

Alt, hvad vi i dag hylder af russiske mesterværker som Lev Tolstojs

Anna Karenina eller Fjodor Dostojevskijs *Forbrydelse og Straf* og alt hvad vi har kanoniseret af danske, psykologiske studier som Henrik Pontoppidans *Lykke-Per* eller Tom Kristensens *Hærværk*, er ifølge Jensen dybt uinteressante, fordi deres ”meget individualiserede” hovedpersoner intet siger om menneskeheden, ”Slægten”, som helhed. De er uvirkelige personer eller statistiske *outliers*, et blandingsprodukt af utallige ”Levnedsløb på Avispapiret”, dvs. berømte eller offentlige personligheder, ”rystet sammen til en eneste” person, der derfor intet har med virkeligheden at gøre. Disse sygelige, lidenskabelige, kedelige eller heroiske hovedpersoner, ”portrætteret lige til Privatslang’en og Antallet af Knapper i Skjortebrystet” (ibid., 81), kan ganske vidst være fængende og underholdende og derfor sælge bøger, men beror alligevel på en ”Illusion” om at personer ”med en gang for alle staaende Træk” overhovedet findes, en ”Fiktion” som kan spores til forestillingen om det individuelle menneske og dets karakter som permanent skabt af Gud. ”I Virkeligheden”, mener Jensen, ”kan man kun se selv et Menneske man kender i en Rækkefølge af flere Figurer, fra Barn til Voksen, end ikke een Dag det samme væsen; det er Tiden man ser med et Menneske i sin Kurve” (ibid.). Og han understreger at han ville foretrække at være ”Grøftegraver” frem for ”professionel Forfatter med en Roman, som nærer sig af et sølle Privatliv” (ibid., 84).

Tiden er altså straks mere interessant for Jensen, end menneskelige psykologier, som alligevel er for omskiftelige til at kunne udforskes, og når seriens personer pludseligt udgår af handlingen, forklarer Jensen det da også ved at ”Tiden traadte i Stedet” (ibid., 77). Dreng, den gæve jæger, der slår sig ned ved bræen i *Bræen* eller Fyr, den opfindsomme menneskeabe, der Prometheus-agtigt opdager ilden i *Det tabte Land*, er ikke ”Personer” med fuldt formede personligheder, og Jensen afviser også at de skulle være en form for ”Heroer” eller ”Overmennesker”, der med deres enestående kaliber har ændret historiens gang (ibid., 87). De er bare ”Skikkelser” som ”træder ind for Slægten” i den udførlige beretning om den ”Udvikling”, der egentlig angår Jensen (ibid., 77). De er nødvendige typer, som skal eksemplificere de almenmenneskelige karakteristika som vores art over årtusinder gradvist har antaget ved en evolutionær udvælgelsesproces, og kun derfor er de væsentlige for

den nye, naturvidenskabeligt funderede oprindelsesmyte, som Jensen med sin ”mytiske metode” ønsker at digte (ibid., 79).

Alt dette kan selvfølgelig affejes uden videre som et udslag af Jensens velkendte excentricitet, som et enkelt litterært eksperiment blandt mange i et bugnende og broget forfatterskab og i en tid fuld af ideologiske sammenbrud og nye formeksperimenter. Men Jensen selv har på den ene eller anden måde fornægtet alle de af hans tidligere værker, som ikke viser vej mod *Den lange Rejse*, og han lader til i ramme alvor at have ment at den ”mytiske metodes” form var nødvendig og tidssvarende. Og tager vi i stedet Jensens projekt alvorligt og ser vi til vores egen tid – en tid, hvor vi i stigende grad via særligt økokritikken og nymaterialismen er optaget af menneskets forhold til planetens økologi og naturhistoriske udvikling – er det måske stadig tilfældet.

Nymaterialismen, Økokritikken og Miskundhedens Fader

Omtrent et århundrede efter *Æstetik og Udviklings* udgivelse er det nemlig på anden vis kommet på mode at underordne menneskelig psykologi en mere-end-menneskelig realitet. Ligesom Jensen tilside-sætter for eksempel den amerikanske politolog Jane Bennett i sit værk *Vibrant Matter* den biografiske tid til fordel for den evolutionære, når hun forklarer hvordan jordens mineraler for 5.000 millioner år siden med deres egen form for handlekraft – hvad hun kalder materialitetens *thing-power* – langsomt voksede sig ind i forskellige organismer og dannede skeletter som gav disse første dyr mulighed for at erobre luften og landjorden og derved forandre naturhistoriens gang. Hun insisterer her på at det ikke var dyrene, som optog mineralerne, men mineralerne som indtog dyrene i en udøvelse af deres egen agens (Bennett 2010, 11). I et andet afsnit illustrerer hun samme *thing-power* ved de langsomme kemiske reaktioner, der foregår uden menneskeligt tilsyn på lossepladserne på USA's østkyst, et miljø uden ilt, hvor millioner af mikroskopiske, ikke-menneskelige organismer trives og konstant interagerer med hinanden (ibid., 6). Begge disse er eksempler på narrativer, der ifølge Bennett og i modsætning til tidligere tiders poststrukturalis-

tiske strømninger tildeler den ikke-menneskelige materialitet (jord, mineraler, fauna, flora, masseprodukter, osv.) en form for egen vitalitet eller handlekraft, en væren hinsides det menneskelige subjekts forsøg på at reducere den til passive, manipulerbare objekter. Bennett kalder denne tingenes modstandsdygtighed overfor sproglige konstruktioner en *material recalcitrance* og døber sin nye ontologi ”nymaterialisme”, men hun er langt fra alene om det storstilede projekt.

Også økokritikken – en analysetilgang, der tager fat på menneskets forhold til den ikke-menneskelige natur, særligt med udgangspunkt i økologien og med fokus på menneskers tendens til antropocentrisk tankegang – forsøger at gøre op med det traditionelle syn på naturen, dyrelivet og den materielle verden, som passivt, dødt eller af en lavere bevidsthedsorden, en fejlagtig antagelse nedarvet fra en vestlig filosofi, der i forskellige afskygninger har fastholdt et skel mellem på den ene side naturen og på den anden den menneskeskabte kultur (Garrard 2012, 9). Skellet er forfejlet dels fordi *homo sapiens* er én ud af mange naturligt forekommende organismer i vores biosfære og alle vores kulturelle konstruktioner derfor også er naturlige (ibid., 11), dels fordi vi selv i menneskeskabte storbyer indgår i komplekse, symbiotiske forhold med hvede, ris, svin og andre materielle aktører, som både er levende og handlende – kort sagt fordi vi som økokritikeren Greg Garrard siger med et begreb fra den økofeministiske teoretiker Donna Haraway, er ”*naturalcultural throughout*” (ibid., 205). Særligt de ”dybdeøkologiske” dele af økokritikken anklager vestlig litteratur og idéhistorie for at bidrage til opretholdelsen af et sådant skel og ønsker i stedet en mere økocentrisk litteratur, der i højere grad tager hensyn til ikke-menneskeligt liv og måske endda opløser den kunstige dikotomi imellem kulturen og naturen, som længe har legitimeret den menneskelige udbytning af klodens begrænsede resurser og derved har medført en altomfattende klima- og biodiversitetskrise (ibid., 24). Ligesom Bennetts nymaterialisme ønskes altså her en litteratur eller et verdenssyn, der er mere åbent for ellers ”døde” tings vitalitet.

Opløser man skellet mellem os og naturen får man måske, hvad den britiske økokritiker Timothy Morton kalder *the mesh*, verden anskuet som et uendeligt sammenfiltret netværk af forhold mellem

døde og levende organismer og objekter, en sammenblanding uden for- eller baggrund, begyndelsespunkt eller destination og særligt uden nogen privilegeret rolle til den ene eller anden organisme. I *the mesh* er alle væsner forbundet på den ene eller anden måde via genetiske afstammingsforhold eller symbiotiske processer og dog indvævet i det store kludetæppe på en så kompliceret – på én gang mikroskopisk og uoverskueligt stor – facon at vi aldrig helt kan gennemskue hvordan. Som sådan bliver alle organismer – inklusiv menneskearten selv, som er ligeså uigennemskuelig som alle andre – på én gang bekendte og fremmede for os, vi bliver til *strange strangers*, et begreb med hvilket Morton ønsker at erstatte det i hans mening ”katastrofale” ord ”dyr” (Morton 2012, 275).

Det kan selvfølgelig forbløffe at jeg her bringer ikke én, men to teoretiske felter i spil, som er kritiske overfor antropocentrismen til at belyse et værk, hvis hele omdrejningspunkt er menneskeheden og dens udvikling, heriblandt erobringen af naturen, men i forbindelse med kritikken af natur-kultur-dikotomien er det interessant at bemærke at Johannes V. Jensen netop aldrig interesserer sig for mennesket som separat fra eller hævet over dets ophav i naturen – ja, faktisk gør en pointe ud af at ”Naturmennesket” er et dyr som alle andre – og derfor heller ikke interesserer sig for menneskets psykologi eller kulturelle konstruktioner. For Jensen og *Den lange Rejse* er mennesket et biologisk, naturhistorisk væsen, en dyreart i lighed med de tapirer, som det jager i urskoven og i lighed med den tiger, som jager det. Dets udvikling, såvel den biologisk ”naturlige” som den samfundsmæssigt og teknologisk ”kulturelle” er en evolutionær udvikling, hverken tilfældig eller guddommeligt forudbestemt, og selv de talløse ”kulturelle” skred som Jensen skildrer, tilskrives ikke forskydninger i samfundsmæssig diskurs, store nøglefigurers nyfortolkninger eller anden form for menneskelig agens, men bliver tværtimod resultat af ikke-menneskelig indgriben i løbet af hovedpersonen ”Tiden”.

Når istidens bræ ”maler Skaanes Bjerger væk fra Jordens Overflade” og smelter ud over et nu fladt, dansk landskab, indstifter den en gennem generationerne rungende syndflodsmyte (Jensen 1923, 21). Når mennesket først opdager ilden, og en ikke-menneskelig vitalitet opleves i

flammerne, begrebsliggør menneskene denne vitalitet som ”Aander”, et levende ”Væsen” i gasform, men det er ikke desto mindre ilden, som forandrer *dem* og ikke omvendt (ibid., 98). Og når mennesket endelig mindes en fjern fortid eller fremtid i frodige, elysiske landskaber, er det som en bevidsthed om et rent faktisk eksisterende subtropisk klima og menneskets (for)historiske forbindelse til en sådan biom. Ligesom Bennetts mineraler, der kravler ind i væsner af muskelvæv og derved hævder sig over dem, kan det her siges at være et lyn, ”Miskundhedens Fader”, der skaber menneskearten ved at slå ned i urskoven, ”forære” ”Skovmanden Ildens Gave” og gøre ham til ”Menneske” (ibid., 19). Måske er Jensens ”mytiske metode” med ”Tiden” som hovedperson altså en form, der evner at beskrive selv et tusinde år langt evolutionært forløb og de ikke-menneskelige aktører som deltager heri.

Dette skal selvfølgelig ikke betyde at mennesket ikke er i hovedsædet hos Jensen. Menneskelige aktører er selvfølgelig uundgåelige i en handling om menneskehedens udvikling – og man kan desuden diskutere, hvorvidt værket nogensinde var blevet udgivet som litteratur uden dem. Men ligesom Mortons forestilling om *the mesh* gør mennesket fremmed for det selv, gør det til en uigennemskuelig organisme koloniseret af mikroskopiske aktører og indlagt i et rod af relationer til ikke-menneskelige væsner, udstiller Jensens oprindelsesmyte mennesket som en ”Skovmand”, hvis evolutionære rejse (eller rystetur) på grund af uoverskuelige naturprocesser hinsides vores kontrol er forløbet ikke som den skulle, men som den gjorde. Det er med andre ord ingen iboende kvalitet ved menneskearten, der har sat os i stand til at dække jordens overflade med motorveje og hovedstæder, men vores samspil med elektriske udladninger i atmosfæren, vores symbiose med kvæget og vores hele uoverskuelige, uigennemskuelige indfiltrering i et garn af relationer med såvel menneskelige som ikke-menneskelige aktører omkring os. Selv som *homo sapiens* er vi altså *strange strangers*, selv som mennesker er vi noget mere-end-menneskeligt, ”Skovmanden”, ”Naturmennesket”.

Det er da også netop en sådan opfattelse af mennesket, som en anden miljøfilosof, Elizabeth Grosz, vil argumentere for at darwinismen muliggør. I sit værk *Becoming Undone*, spørger hun sig selv hvordan en

humanvidenskab ville se ud, som fuldt ud tog konsekvensen af Darwins ”eruption” af nye opdagelser og begyndte at definere mennesket ikke i kontrast til, men i kontinuitet med de dyr, bakterier, protozoer og vira, som for Darwin udgør de levendes verden (Grosz 2011, 13). Ville semiotisk orienterede filosoffer for eksempel få øjnene op for ikke-menneskelige former for kommunikation og social organisering, biernes eller sjakalernes sprog og samfund (ibid., 23)? Grosz er overbevist om at vi med en sådan form for humaniora vil opgive den slags menneskelighed, som baserer sig på menneskets lighed med Gud eller ret til beherskelse af naturen, og i stedet blive mere lydhøre over for den natur og materialitet, som vi altid har været en del af, og dog forsøgt at underlægge os, og at vi med en sådan åbenhed over for livets variationer kan åbne os for ”kritiske økologier” (ibid., 24). Der er ikke langt fra denne darwinistiske inspiration til Jensens ”Naturmenneske”.

Her er det også værd at bemærke, at *Den lange Rejse* – selvom titlen egentlig skulle henvise til menneskehedens lange rejse gennem årtusinder – alligevel formår at sætte den ikke-menneskelige, materielle naturhistorie tydeligere i fokus, end selv de mest klimaengagerede samtidslitterære romanprojekter, der trods velmenende intentioner som regel ender med at omhandle et menneskeligt individs fortolkning af en kriseramet klode og implikationerne for dennes psykologi – altså en utilsigtet form for antropocentrisme. Theis Ørntofts *Solar* er måske blevet et økopoetisk hovedværk i dansk litteratur, blandt andet ved sit forsøg på en opløsning af natur-kultur-dikotomien, men handler stadig om en menneskelig jegfortællers perspektiv på klimaforandringerne, lidt ligesom den naturalistiske litterære strømning, som Jensen afviser fordi den nok har taget darwinismens åbenbaringer og ”den naturhistoriske metode” til sig, men stadig drejer sig om et enkelt, detaljerigt beskrevet menneskes historie. ”Man fik hvad man kaldte Millieuet og var lige vidt”, siger Jensen (Jensen 1923, 80) fordi man derved negligerede at skabe en form, som kan sætte menneskearten, ”Slægten” som *strange stranger* i fokus.

I modsætning hertil kan nogle af Jensens passager om naturhistorie, de lange beskrivelser af spor efter tertiærtidens vulkanaktivitet i moleret på Mors og et bundfald af skaller som ”umærkeligt Drys” på

den nu ”omlejlrede” bund i et nu forsvundet hav, næsten minde om de hypotetiske eller ”*speculative*”, kosmisk menneskefri scenarier, som den amerikanske filosof Graham Harman beskriver i sit bidrag til en større materiel drejning, den objekt-orienterede ontologi (Harman 2010, 100), eller måske om en af Jane Bennetts *cases* om materialitetens egen agens. Ganske i strid med en læsers umiddelbare indtryk behandler den ”mytiske metode” altså ikke mennesket, men menneskedyret og dets materielle omgivelser.

Yahoo'en og Naturmennesket i Historien

Måske er Jensens eget bud på en ”tidssvarende form” for 1920'erne altså stadig tidssvarende i 2020'erne. Men mindst ligeså væsentligt for vor tids humanvidenskabelige udviklinger er det at kompositionsmanualen for Jensens storværk i *Æstetik og Udvikling* spøjst nok også ledsages af Jensens egne proto-økokritiske analyser. For igennem kanoniserede værker fra litteraturhistorien sporer Jensen det billede af ”Naturmennesket” som har inspireret ham til at påbegynde sit eget projekt og igennem disse analyser kan vi til gengæld spore Jensens udvikling af en mere-end-menneskelig, til tider økocentrisk litterær form, som stadig er væsentlig for os i klimaforandringernes tid.

”Allerede i det attende Aarhundrede begyndte man at reagere mod Skabelseshistorien til Fordel for Naturmennesket”, siger Jensen med henvisning særlig til den franske oplysningsfilosof Rousseau (Jensen 1923, 41), der ifølge økokritikeren Greg Garrard ganske rigtigt som én af de første afviste bibellæren om mennesket som fuldstændigt formet ved sit første sæt forfædre og forsøgte at danne et billede af mennesket som opstået af en ”primitiv” urtilstand før civilisationen (Garrard 2012, 135). Men senere i værket sporer Jensen paradigmeskiftets indledning til udviklingen af Kopernikus' heliocentriske verdensbillede i 1500-tallet, der sammen med Galileo Galileis observationer med stor voldsomhed ”sprang en Verden i Stykker”, fordi Galilei ganske skæbnesvangert ikke fik ”Gud Herren” ”i Kikkerten”, men en ”udslukt Maane” (Jensen 1923, 45). Lignende forfaldshistorier, hvor mennesket pludseligt opdager at det befinder sig i et indifferent univers på lige

fod med andre dyrearter, går under mange navne og bliver af Timothy Morton kaldet for en menneskets ”*humiliating descent, towards what is rather abstractly called the Earth*” (Morton 2012, 265), mens Freud kalder det kopernikanske system og darwinismen for henholdsvis den første og anden af de tre udfald som videnskaben gjorde mod menneskets narcissisme (Grosz 2011, 17).

Denne udligningsbevægelse i opfattelsen af universet udmønter sig i 1700-tallet i de første par behandlinger af ”Naturmennesket”. Den første fumlende, som Jensen modvilligt anerkender uden dog at have meget tilovers for den, er den ellers ”ulæselige” og ”naive Sørøman” som Daniel Defoe i 1719 skrev om Robinson Crusoe, en civiliseret engelskmand, der ved sit skibs forlis kastes ligeså fri og blottet ud på en fremmed tropeø, som mennesket var det i tidernes morgen. ”Livet forfra, Mennesket alene og overladt til sig selv igen”, hedder det i *Æstetik og Udvikling*, et fantastisk, nyttigt motiv, som vi dog ikke har Defoe at takke for, men vores ven ”Tiden”, som har ”digtet sin trang” ind i den mange gange genfortolkede robinsonade (Jensen 1923, 42-43).

I et overraskende anfald af økocentrisk omsorg og hvad, der kunne minde om tidlig postkolonial bevidsthed retter Jensen også en bitter kritik imod Defoes hovedperson, ikke bare for at overgå den indfødte befolknings menneskeofringer i brutalitet ved selvretfærdigt at nedskyde dem, men også for i det hele taget ”som en gold Maskine” at ville genskabe ”Evropæeren, det mest fantasiløse, der har været kendt”, helt ned til ”Paraplyen”, som bliver emblematiske for det civiliserede liv. Defoes Robinson lærer ifølge Jensen antageligvis ingenting når han vender ”formuende og devot” tilbage fra sit ophold på øen, og vi kan med Jensens ironiske formulering nemt forestille os at Crusoe efter nogle år i sit hjemlige, engelske handelssamfund vil være frisk og udhvilet til at sende ”Missionærer ud til den lykkelige ø og gøre en Ende paa det hedenske Mørke der, i forbindelse med Oprettelsen af en Kulstation” (ibid., 49). Altså: selv efter at have oplevet sin egen oprindelse i naturen, ønsker Crusoe stadig at udbytte og industrialisere den, på bekostning af øens oprindelige folk.

Bedre forholder det sig ifølge Jensen med Jonathan Swifts *Gullivers Rejser* fra 1726, der ligeledes omhandler en søfarende og hans

eventyrlige skibbrud, men i modsætning til *Robinson Crusoe* opstod som en parodi på søroman-genren, og tilmed som ”et Stød rettet mod selve Mennesket som Skabningens formodede Ypperste”. Det er ifølge Jensen kikkerten og mikroskopet, hvis opfindelse falder omtrent sammen med ”Swifts Aarhundrede”, der giver Swift det ”enestaaende Paafund” at ”stille Gulliver som en Gigant mellem Puslinger og som en Pusling mellem Giganter”, fordi disses evne til at se en ”Klode” i et ”Punkt paa Himlen” og ”en Verden” i en ”Draabe Vand” har givet ham en ”Idé om Altings Relativitet og Tossethed”. Samtidig er det kikkertobservationers ødelæggende effekt på det antropocentriske, geocentriske, kristne verdensbillede, der har indpodet fortællingen med den skuffede Swifts misantropi (ibid., 44-45). Fortællingen slutter med at hovedpersonen, den søfarende Lemuel Gulliver, ligesom Crusoe vender tilbage til England, men på grund af sine erfaringer med de grådige, dyriske, menneskelignende ”Yahoos” isolerer sig fra menneskeheden og udelukkende taler med sine heste. Jensen afviser den gennemsyrende misantropi, men anerkender hos Swift en tidlig bevidsthed om, hvad der senere skulle blive den darwinistiske lære og en foregribelse af tanken om menneskeaben, ”Yahoo’en”, ”Naturmennesket”, som i sig selv sætter antropocentrismen under kritik.

Absolut forbilledlig er til gengæld Adam Oehlenschläger og hans ”Hovedværk” *Nordens Guder* fra 1819. I tråd med de dele af økokritikken, som har til hensigt at rehabilitere romantikken og dens sympati med alnaturen (Garrard 2012, 46), mener Jensen at Oehlenschläger med dette værk gav et uundværligt bidrag til udviklingen af ”Naturmennesket” ved visionært at benytte sig af naturkræfterne – konstante, ikke-menneskelige processer, ”Fænomenernes Verden, Regnbuen og Tordenvejret” – til at beskrive den nordiske mytologis guder og menneskets ophav i den natur, som disse guder tilsammen udgør. Interessant nok lægges der her ud over den sædvanlige fortælling om samtalen med ”lynildsmanden” Heinrich Steffens ikke stor vægt på inspiration fra Jena-romantikken, for Jensen forestiller sig i stedet at samtalen under den berømte spadseretur på Søndermarken (Svane 2008, 103) mest af alt drejede sig om tidens naturvidenskabelige opdagelser, ”ikke som et Mystisk Sakrament” om Schelling og Goethe, men ”som en Udveksling

af vældige spændende Nyheder paa Fysikkens Omraade”, en snak om de ”Forsteninger, Konkylier, Biller, Mineralsamlinger, Magneter og Brændglas”, som Steffens i egenskab af sin geologiske forskning var bekendt med. Herfra skulle så stamme de ”knitrende” ”Skyer og Lufte” hvormed Oehlenschläger udsmykker *Nordens Guder* (Jensen 1923, 60-3), måske fordi Oehlenschläger via den ”fysikalske Inspiration” havde fået blik for en materialitetens agens, som han indarbejdede i sin naturreligiøse bekendelse og de mere-end-menneskelige historier om Thors elektromagnetiske lynnedslag (Oehlenschläger 2014, 24), Rans udspændte druknenet i Kattegats havdyb (ibid., 283) og Lif og Lifthrasers opståen af morgenduggen (ibid., 338). Det er fra denne iteration af ”Naturmennesket” at Jensen føler størst ”aandeligt Afstamningsforhold” (Jensen 1923, 52) og fra den drager han inspiration til sit eget mere-end-menneskelige hovedværk.

Hvad Jensen her skitserer er altså nærmest en kortfattet, alternativ litteraturhistorie, hvor naturmennesket bliver til i takt med naturvidenskabens udfordringer til kirkens skabelseslære. Motivet tager først form af den enlige øbo berøvet civilisationens komfort, inspirerer så det misantropiske billede af en grådig, behåret Yahoo-abe og bliver senere til Oehlenschlägers Liftraser opstået mellem besjælede naturkræfter, dyr og materielle processer for til sidst at blive omdrejningspunkt for Jensens mammutværk på en måde, der næsten foregriber kritiske analyser af menneskehedens forhold til natur og materialitet et århundrede senere. Set igennem denne litteraturhistorie begynder *Den lange Rejse* altså at ligne et slags anti-antropocentrisk projekt, der også giver forvarsler om et revitaliseret forhold til materialiteten i Oehlenschlägers lyrik.

Alt dette skal ikke stå som et forsøg på forherligelse af Jensen, der bruger en stor del af *Æstetik og Udvikling* på at komme med en hel række uvidenskabelige udsagn om kulturhistorie, som underminerer hans egen troværdighed og i værste fald bidrager til en implicit racisme. For eksempel hævder Jensen uden at tænke nærmere over det at der findes klare ”stadier” i en kultur eller races udvikling, og at han kan lære noget om den forhistoriske, danske køkkenmøddingbefolkning ved at studere de ”fuldstændigt primitive” ostjakere i Jenisej-flod-

systemet (ibid., 101), som angiveligt befinder sig på samme evolutionære ”Trin”, en tydeligvis absurd tese, der som så meget andet henter inspiration fra Rousseaus begreb om primitivitet og en inddeling af historien i fremadskridende aldre (Garrard 2012, 134). Et andet besynderligt sted henviser Jensen til sine egne ”naturlige indre Grunde” som kilde til sin påstand om Columbus’ slægtskab med germanske og endda ifølge Jensen himmerlandske longobarder (Jensen 1923, 107), et led i Jensens iøjnefaldende besættelse af blåøjede nordboers bedrifter, der dog heldigvis ikke bliver til sympati med de nazistiske ”halvdannede Raceteorier, Hadets Sæd” (ibid., 115) fra hvilke Jensen på det eftertrykkeligste tager afstand. Det er ikke svært at se hvorfor ideologikritisk orienterede litterater som Bent Haugaard Jeppesen allerede i 1980’erne gjorde opmærksom på imperialistiske og racistiske træk ved Jensens forfatterskab (Handesten 2000, 472) og en sådan kritik er da også både vigtig og berettiget.

Samtidig skal det selvfølgelig heller ikke antydes at Jensen udviklede en eksplicit økocentrisk form længe før akademikere og litteraturkritikere begyndte at efterspørge den. Jensen har ikke skrevet sine værker for at de skulle passe ind i hverken økokritiske eller nymaterialistiske formler og der var på Jensens tid hverken bevis eller bekymring for hverken de menneskeskabte klimaforandringer eller den masseudryddelse, som er udgangspunktet for økokritikken. Til gengæld kan de store overlapområder mellem Jensens særegne naturmenneskeideologi og vor egen tids teoretiske nyudviklinger tjene som et eksempel på at nye teoridannelser er leveringsdygtige i frugtbare, forfriskende perspektiver på selv et hundrede år gammelt værk. Med dette forbehold for øje vil jeg nedenfor spørge, hvad Jensens formål med udviklingen af en ny ”mytisk” form var, hvis ikke det økoetiske opgør, som så meget klimabevidst litteratur ønsker at tage med vestlig filosofisk tradition i dag, og om et nymaterialistisk greb kan hjælpe os med at forstå dette (lidt mystiske) formål bedre.

Sjæl fra den ene Slægt til den anden

Jensen kommer i *Æstetik og Udvikling* aldrig for alvor ind på sit eget formål, *Den lange Rejse*s egen ønskede funktion. Han strejfer det selvfølgelig ved ét sted at udtrykke sit ønske om at erstatte en forældet bibelmytologi med en mere naturvidenskabeligt funderet oprindelsesmyte og ved et andet sted at understrege sin modvilje mod ”den daarlige Darwinisme”, ”Immoralismen”, den darwinistisk inspirerede, etiske nihilisme, som bl.a. Nietszsche gør sig til fortaler for efter ”Guds Død” og som Jensen brændende ønsker at undergrave, fordi mennesket på trods af Darwins åbenbaring ikke bør styres af sit dyriske driftsliv, men af de skabende impulser som har været fremdriftskraften i dets evolution (ibid., 125). Men alt dette er en beskrivelse af værket ved negation, ved hvad det ikke forsøger at gøre eller sige – ikke kristent, ikke nihilistisk. På et egentligt projekt kommer Jensen tættest med en enkelt formulering i slutningen af sit værk, efter at han med en hen-tydning til en kommende, kaotisk folkevandringstid lig den skildret i *Cimbrernes Tog* (ibid., 121) lader til at forudse Anden Verdenskrig og derfor nostalgisk hviler lidt ved mindet om sin milde, venlige bedstefar, væveren Jens Jensen. Her spørger han sig selv hvad han bør give videre til kommende generationer – om der i en verden, hvor millioner af ukrainere spiser græs for at overleve hungersnøden (ibid., 161) stadig er ”brug for Venlighed mere” (ibid., 176) – og viser hermed tilbage til en anden sideordnet sætning i et tidligere kapitel, hvor han hylder alle de ”Dødelige” som ”bærer Sjæl fra den ene Slægt til den anden”. Den ”Sjæl” som Jensen som et genetisk karakteristikum ønsker at videregive til sit afkom og sine læsere – til de følgende slægtled af menneskeheden – er altså måske en ”Venlighed”, en mildhed ligesom den gamle dyrlæges.

Efter arbejdet var færdigt med *Den lange Rejse*, gjorde Jensen nogle forsøg på at indstifte alternative ikke-kristne ritualer og verdslige salmer til menneskelivets og årstidernes betydeligste mærkedage (Handesten 2000, 317), men fik alligevel aldrig helt færdiggjort sit arbejde med en ny naturvidenskabeligt funderet kultus og i eftertiden har modtagelsen af særligt *Den lange Rejse* været mærket af Jensens patriarkalske opfattelse af køn og imperialistiske raceanskuelser. Serien

er altså ikke blevet den darwinistiske mytologi som Jensen håbede på, men siden jeg må siges at tilhøre de før omtalte følgende slægtled, vil jeg tillade mig for egen regning at komme med et andet, måske uddybet svar på hvad Jensen har videregivet, der for sidste gang inddrager et nymaterialistisk perspektiv og samtidig konkluderer den ovenstående analyse.

Hvad den danske litterære tradition har arvet fra Jensen, ud over en hel del storslåede, kanoniserede værker – er en ellers overset mytisk form, der på mange punkter bedre, end romanformen egner sig til at beskrive kolossale tidsforløb og gennemgribende udviklinger, til at gøre mennesket fremmed for det selv ved at konfrontere det med dets egentlige skovmandsvæsen og ligesom Oehlenschlägers *Nordiske Guder* gøre verden og dens materielle kræfter synlige som spillevende omkring os. Jane Bennett tildeler i sit værk *Vibrant Matter* litteraturen en afgørende rolle ved dens evne til gennem besjælinger og ”ambitiøs naivitet” at fremhæve det vitale i den tilsyneladende døde materialitet (Bennett 2010, 17-19) og inddrager vi kort en anden af Jensens mange ”myter” myten ”Fusijama” udgivet i *Myter og Jagter* i 1907, kan vi da også låne en sætning, som går godt i spænd med denne Bennetts vision. Når Jensens jeg-fortæller her ser hvad vi i dag kalder Fusijan-bjerget, Japans højeste tinde 100 kilometer vest for Tokyo, erkender han pludseligt at ”den eneste glæde er at gense den velsignede Jord”, måske gennem litteraturen at genopleve verden og mennesket ikke som de burde eller kunne være, ikke som vi fortolker eller oplever dem, men mere besværligt endnu som det, de slet og ret er – i hele deres naturhistoriske tidsudstrækning. Til dette er *Æstetik og Udviklings* ”mytiske metode” et undervurderet middel.

Litteratur

- Bennett, Jane. 2010. ”The Force of Things” i *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham. Duke University Press, 1-19.
 Garrard, Greg. 2012. *Ecocriticism*. Oxford. Routledge.
 Grosz, Elizabeth. 2011. *Becoming Undone: Darwinian Reflections on Life, Politics, and Art*. Durham. Duke University Press, 11-26.

- Handesten, Lars. 2000. *Johannes V. Jensen: En biografi af Lars Handesten*. København. Gyldendal.
- Harman, Graham. 2010. "Object-Oriented Philosophy (1999)" i *Towards Speculative Realism*. Winchester. John Hunt Publishing. 93-103.
- Jensen, Johannes V. 1969. "Darwin og Fuglen" i *Myter og Digte i Udvalg*. København. Gyldendal, 52-57.
- Jensen, Johannes V. 1969. "Fusijama" i *Myter og Digte i Udvalg*. København. Gyldendal, 33-35.
- Jensen, Johannes V. 1923. *Æstetik og Udvikling*. København. Gyldendalske Boghandel.
- Morton, Timothy. 2012. "Thinking Ecology: The Mesh, The Strange Stranger and the Beautiful Soul". *Collapse 6* (December 2012), 265-293.
- Oehlenschläger, Adam. 2014. *Nordens Guder*. Aarhus. Æter, 19-340.
- Svane, Marie-Louise. 2008. "Øhlenschläger bliver til Oehlenschläger" i *Dansk Litteraturs Historie 1800-1870*. København. Gyldendal, 102-107.